

TEMA BROJA: RUSIJA

Labirinti priznanja: dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine¹

Mihail Minakov

Ukrajina i Rusija su posebne države, ali nisu strane jedna drugoj. Taj truizam, formuliran u jednoj raspravi ruskih i ukrajinskih intelektualaca, sažima temeljni problem u odnosima između dviju najvećih država Istočne Europe: problem njihova međusobnog priznanja

Ukrajina i Rusija su posebne države, ali nisu strane jedna drugoj. Taj truizam, formuliran u jednoj raspravi ruskih i ukrajinskih intelektualaca, sažima temeljni problem u odnosima između dviju najvećih država Istočne Europe: problem njihova međusobnog priznanja. Rusija i Ukrajina su 1992. službeno priznale neovisnost jedna drugoj. No na društvenoj se razini međusobno priznavanje razvijalo postupno i nejednako tijekom vremena i još uvijek nije dovršeno. Moglo bi se reći kako budućnost Istočne Europe ovisi o tome koliko će brzo te dvije političke zajednice prihvatiti činjenicu odvojenog života. Odgovor na to pitanje ovisi o tome u kojoj će mjeri traume nedavnog razdruživanja nastaviti utjecati na političke institucije u Rusiji i Ukrajini. Proteklo dvadesetogodišnje razdoblje pokazalo je da proces međusobnog priznanja nije postojan, pozitivan i inspirativan. Neispunjeni zadatak međusobnog priznavanja dviju država osuđuje cijelu istočnoeuropsku regiju na problematičan, a možda i distopijski razvoj.

U ovom članku analiziram razvoj problema međusobnog priznavanja Rusije i Ukrajine. Cilj mi je pokazati kako je on određio procese suradnje između dvije zemlje na razini vlada, političkih elita i cijelih društava. Na kraju prikazujem dosadašnje pokušaje razvoja regionalne suradnje između Rusije i Ukrajine i analiziram razloge njihova neuspjeha.

Sjeme problematične budućnost: legitimnost razdruživanja Sovjetskog Saveza

Razdruživanje Sovjetskog Saveza formalno su podržale vođe obiju zemalja. Boris Jeljcin i Leonid Kravčuk bili su među vođa-

Mihail Minakov, docent na Nacionalnom sveučilištu Kyiv-Mohyla Academy i predsjednik Zaklade "Dobra politika". E-pošta: minakov@irf.kiev.ua

ma sovjetskih republika koji su potpisali Belovežskajski sporazum 8. prosinca 1991. u gradu Viskula u Bjelorusiji. Sporazum je potpisan nakon gotovo dvije godine takozvane "parade suverenosti" – tom se sintagmom opisuje "kaskada" deklaracija o neovisnosti koje su donijele sovjetske republike i teritoriji Ruske Federacije u razdoblju od 1989. do 1991. Prema članku 72. sovjetskog Ustava, republike sastavnice imale su pravo otcjepljenja od Sovjetskog Saveza. Istodobno, vođe republika nisu imali ovlasti potpisati deklaraciju o otcjepljenju. Prema tome, nakon što su vođe dotadašnjih sovjetskih republika potpisali sporazum o razdruživanju, Vrhovni sovjeti Rusije i Ukrajine ratificirali su navedeni sporazum kako bi se ojačala legitimnost tih postupaka. Isto tako, kako bi formalno učvrstile zajedničku odluku o razdruživanju Sovjetskog Saveza, druge su republike – osim Estonije, Letonije, Litve i Gruzije – potpisale 21. prosinca 1991. protokol u Alma Ati. Proces razdruživanja prošao je mirno, a države su jedne drugima odmah priznale neovisnost.

Na početku 1991. većina je građana podržavala ostanak u Sovjetskom Savezu, dok je krajem godine 90 posto građana podržalo referendum o neovisnosti Ukrajine

Sovjetski su građani bili isključeni iz donošenja odluka o razdruživanju, a može se reći da je ta odluka do neke mjere donesena protiv njihove volje. Premda je pitanje na referendumu koji je održan 1991. bilo neobično formulirano, većina stanovnika Sovjetskog Saveza glasovala je za opstanak i reformu Saveza. Referendum na području cijeloga Sovjetskog Saveza održan je 17. ožujka 1991, a pitanje je bilo formulirano na sljedeći način:

"Smatrate li neophodnim očuvanje Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u obliku obnovljene federacije jednakih suverenih republika u kojoj će prava i slobode pojedinaca svih nacionalnosti biti potpuno zaštićeni?"

Referendum je bojkotiran u Armeniji, Estoniji, Litvi, Letoniji te u dijelovima Gruzije i Moldavije. No kako je državljanstvo u Sovjetskom Savezu bilo unitarno, referendum je pokazao da se većina građana jasno opredijelila za očuvanje Saveza: više od 80 posto birača izašlo je na referendum, a 70 posto na referendumsko je pitanje odgovorilo pozitivno. Prema tome, razdruživanje Sovjetskog Saveza koje je uslijedilo ubrzo nakon održanog referenduma u očima je građana doživljeno kontradiktornim. Oni tom razdruživanju nisu dali formalnu potvrdu, ali nisu ni aktivno stali u obranu opstanka Sovjetskog Saveza. Bez obzira na kontradiktornost odluka donesenih nakon referenduma, građani novonastalih republika prihvatili su razdruživanje bez pobune protiv odluka koje su donijele političke elite. Stanovnici Sovjetskog Saveza na neki su način bili izgubljeni u sve bržim promjenama. Podaci iz Ukrajine pokazuju kako se raspoloženje građana radikalno promijenilo tijekom nekoliko mjeseci 1991. Na početku 1991. većina je građana podržavala ostanak u Sovjetskom Savezu, dok je krajem godine 90 posto građana podr-

žalo referendum o neovisnosti Ukrajine. Ta volatilnost u stavovima građana bila je simptom tektonskih pomaka koje su građani legitimirali tijekom posljednjih godina postojanja Sovjetskog Saveza. Bili su izgubljeni između sovjetske kombinacije vrijednosti društvene pravednosti, solidarnosti, imperijalne superiornosti i socijalističkog etatizma, s jedne strane, te privlačnosti novoga vrijednosnog koktela koji je uključivao velike porcije divljeg kapitalizma, individualizma, etnocentrizma i konzumerizma, s druge strane. Procesi stvaranja nacionalnih država u Rusiji i Ukrajini tekli su u sklopu društava koja prolaze vrijednosnu tranziciju te stoga nisu mogli ojačati legitimnost novih političkih režima i novonastalih državnih granica sa susjedima.

Priznanje i legitimnost postsovjetskog poretka

Priznanje predstavlja javno i službeno potvrđivanje statusa političkog subjekta kao nekoga tko je "ontološki" opravdan i definiran. Postupak priznanja druge države omogućava svim stranama da pokrenu procese suradnje s prepoznatim ulogama i obvezama. Službeno međusobno priznanje država predstavlja politički čin koji vodi k potvrđivanju međusobnog statusa kao *de jure* jednakih i *de facto* suverenih entiteta. Priznanje je, prema tome, preduvjet suradnje političkih aktera u međunarodnim odnosima. U osnovi, priznanje predstavlja prihvaćanje legitimnosti pa stoga legitimnost mora prethoditi činu priznanja. Legitimnost je ukorijenjena u kulturnim procesima koji propisuju način na koji se određeno stanje poima i kako se prema njemu odnosimo. Priznavanje "Drugoga" zapravo znači priznavanje nekog identiteta kao nepovratno legitimnoga i jednakog. Legitimnost političkih režima u sklopu raspada Sovjetskog Saveza bila je problematična. Moralo je proći određeno vrijeme prije nego što su nove nacije u Istočnoj Europi mogle prihvatiti činenicu svoje nove suverenosti. Priznanje se, dakle, odnosilo na dvostruku promjenu: na nove političke i socijalno-ekonomske poretke te na novu političku geografiju regije.

Ako se može reći da su se do 2000. sukobi u Istočnoj Europi većinom vodili unutar pojedinih zemalja, u prvom desetljeću 21. stoljeća uspon Rusije kako novog-staroga regionalnog lidera postavio je temelje za međudržavne sukobe.

Građani na prostoru bivšega Sovjetskog Saveza suočili su se s time da su trebali prihvatiti vrijednosti i pravila koja nisu bila samo nova nego su donedavno osuđivana u sovjetskoj obrazovnom sustavu i službenoj ideologiji. Od njih se očekivalo da usvoje ponašanje motivirano zaradom i da prihvate društvene nejednakosti i nepovjerenje u javnu sferu. Osim toga, od njih

se očekivalo da prihvate novu činjenicu prema kojoj oni i njihovi rođaci žive u raznim zemljama. Za obične građane bilo je gotovo nemoguće prihvatiti stvarnost u kojoj su vam roditelji, djeca ili braća postali strani državljani. Službeno priznanje nove političke geografije stvaralo je situacije koje nisu smatrane legitimima na osobnoj, obiteljskoj ili komunalnoj razini. No s vremenom je legitimnost novoga društvenog i političkog poretka rasla i stvarala preduvjete za međusobno priznanje. U zemljama koje su iskusile unutarnji ili vanjski oružani sukob taj je proces bio ubrzan. Sukobi u Rusiji i Moldaviji ubrzali su priznanje legitimnosti novih političkih poredaka i pomogli nacionalnoj konsolidaciji. Pokušaji otcjepljenja u ruskim pokrajinama Tatarstanu i Čečeniji bili su zaustavljeni. Pobunjeno područje Transnistrije u Moldaviji nije priznala međunarodna zajednica, a i Gagauzija je ostala dijelom te zemlje. S druge strane, u zemljama kao što su Bjelorusija i Ukrajina bilo je potrebno gotovo desetljeće prije nego što su društva pronašla put k priznavanju novih režima. Krajem devedesetih godina sovjetska kultura i identitet počeli su gubiti primat, a procesi odvojenog stvaranja nacionalnih država vodili su Rusiju, Ukrajinu i druge istočnoeuropske zemlje u različitim pravcima. Tijekom tog vremena u novim je državama, na neki način, ostvareno unutarnje prihvaćanje novoga političkog poretka. No istodobno je dolazilo do sukoba zbog međusobnog priznanja. Ako se može reći da su se do 2000. sukobi u Istočnoj Europi većinom vodili unutar pojedinih zemalja, u prvom desetljeću 21. stoljeća uspon Rusije kako novog-staroga regionalnog lidera postavio je temelje za međudržavne sukobe. Drugo desetljeće nakon raspada Sovjetskog Saveza obilježeno je rastućim napetostima između političkih elita u Istočnoj Europi.

Priznanje i logika političkoga

Tek je krajem devedesetih godina većina građana Rusije i Ukrajine prihvatila nove političke okvire u kojima živi. Premda su promjene u te dvije države uglavnom tekle u istom pravcu, brzina im je bila različita. U to je vrijeme bilo rasprostranjeno vjerovanje u stručnim krugovima kako se događaji iz Moskve obično ponavljaju u Kijevu s otprilike dvije godine zakašnjenja i u nešto blažoj varijanti. Upravo je razlika u brzini i intenzitetu promjena uzrokovala i značajnije razlike u tim dvjema državama u prvom desetljeću 21. stoljeća. Nasuprot Rusiji, oligarhijska Ukrajina izbjegla je ratove i uspjela zadržati politički pluralizam. No odnosi između Rusije i Ukrajine vremenom su poprimili obilježja Schmittove logike političkoga. Prema Schmittu, države opstaju dok pojam političkoga označava koncept bivanja različitim od svoga neprijatelja. S takvim konceptom priznanja države ulaze u borbu s drugim entitetima koji su definirani kao neprijateljski. Tako je "razlikovno političko obilježje na koje se političko djelovanje i motivi mogu svesti odnos između prijatelja i neprijatelja".² Neprijatelj je onaj za kojega se vjeruje da prijeti načinu života određene skupine. Prema toj koncepciji, nakon što se uspostavi unutarnja homogenost nekoga političkog poretka on zahtijeva negaciju legitimacije Drugoga, potrebu za stvaranjem neprijatelja i za fetišiziranjem vlastitog načina života.

Schmittov model primjenjiv je na odnose između Rusije i Ukrajine u proteklom desetljeću. Nakon što su postale zasebni

politički entiteti, u Rusiji i Ukrajini nastala je potreba za definiranjem neprijatelja, a to je političke elite dviju zemalja usmjerilo jedne protiv drugih. U Rusiji je novi društveno-ekonomski poredak znatno konsolidiraniji te je za Rusiju Ukrajina poprimila obilježja susjeda s neprijateljskim konotacijama. Samo postojanje Ukrajine na sadašnjem teritoriju i s drukčijom političkom dinamikom smatrano je tijekom Putinova mandata nekom vrstom povijesne pogreške, devijacije od ruskog modela razvoja koji se smatra "normalnim". S druge strane, u Ukrajini, u kojoj je novi poredak slabije konsolidiran, većina stanovnika ne smatra Rusiju neprijateljem, ali tako se ponašaju politički aktivne skupine. Rusija se u javnom diskursu prikazuje kao sve opasniji susjed. Ukrajinska politička elita razvila je svoj identitet u suprotnosti s ruskim i konstruira javni diskurs o Rusiji kao neprijatelju.

U Ukrajini većina stanovnika ne smatra Rusiju neprijateljem, ali tako se ponašaju politički aktivne skupine. Ukrajinska politička elita razvila je svoj identitet u suprotnosti s ruskim i konstruira javni diskurs o Rusiji kao neprijatelju

Ruski i ukrajinski sociolozi sa sve većom zabrinutošću analiziraju tendencije u odnosima dviju zemalja u proteklom desetljeću. Devedesetih godina stanovnici Rusije i Ukrajine oslanjali su se na zajedničku sovjetsku prošlost u oblikovanju stavova o svojim susjedima, zanemarujući novu političku geografiju koja je nastala 1991. To je dovodilo do shizoidnih situacija, pa je primjerice Vladimir Putin 2001. bio najpopularniji političar u Ukrajini, a građani su istodobno podržavali i neovisnost svoje države i ujedinjenje sa susjednom državom. Tek su u drugom desetljeću od raspada Sovjetskog Saveza Rusi prestali očekivati da će doći do ponovnog ujedinjenja Rusije i Ukrajine: prema jednom istraživanju, 2001. godine 56 posto ispitanika očekivalo je ponovno ujedinjenje, 2004. taj je udio pao na 44 posto, a 2006. na 38 posto.³ Smanjenje broja Rusa koji su podržavali ujedinjenje s Ukrajinom podudaralo se sa sve većim brojem onih koji su izražavali negativne stavove o Ukrajini. Do kraja 2008. godine 34 posto ruskog stanovništva doživljavalo je Ukrajinu negativno, a 55 posto pozitivno.⁴ Uz pomoć Putinove učinkovite propagande, Ukrajina je sve više konstruirana kao ruski neprijatelj.

Ukrajinske političke elite nisu uspjele uvjeriti većinu stanovnika u sliku Rusije kao neprijatelja, ali takva slika prevladava među politički aktivnim pojedincima. Većina građana Ukrajine doživljava Rusiju i Ruse pozitivno. Vrhunac u trendu negativnih percepcija Rusije dostignut je 2006. kada je 15 posto Ukrajinaca izrazilo negativne, a čak 71 posto pozitivne stavove prema Rusiji.⁵ Dvije godine kasnije samo se 7 posto Ukrajinaca negativno izrazilo o Rusiji, a 88 posto ju je doživljavalo pozitivno.⁶ Krajem 2010. godine 20 posto Ukrajinaca i 18 posto Rusa podržavalo je zamisao o ponovnom ujedinjenju dviju država.⁷ Ti podaci po-

kazuju kako se stanovnici obje države postupno mire s novom političkom stvarnošću koja uključuje dvije države s posebnim nacionalnim interesima koji mogu rezultirati razlikama, pa čak i sukobima.

Za razliku od građana, političke elite Ukrajine i Rusije s vremenom su sve više pribjegavale govoru mržnje u odnosu prema susjedu. Vladimir Putin i Dmitrij Medvedev javno su pokazali da ne poštuju Ukrajinu i odnosili su se prema njoj na ponižavajući način. Dok je Leonid Kučma bio razmjerno odmjeren u svojim izjavama o Rusiji, njegov nasljednik Viktor Juščenko rado je okrivljavao Rusiju za sve ukrajinske probleme u današnjici i prošlosti. U razdoblju od 2005. do 2010, kad je Juščenko bio predsjednik države, ukrajinske političke elite javno su i bez zadržke prakticirale govor mržnje prema Rusiji. Političke elite u obje države glavni su pokretači stalnoga međusobnog osporavanja legitimnosti Rusije i Ukrajine. Prikazivanje druge strane kao neprijatelja sve je veća prepreka u razvoju odnosa između dviju država.

Nelegitimna integracija

Trajni problemi u međusobnom priznavanju bivših sovjetskih republika posebno su vidljivi u pokušajima regionalne integracije u protekla dva desetljeća. Sovjetsko naslijeđe koristilo se u raznim pokušajima integracije kako bi se stvorile osnove za uspješno partnerstvo Rusije i Ukrajine. No dosad nijedan pokušaj integracije nije stvorio značajniji i stabilniji okvir za suradnju. Vjerojatno je najpoznatiji projekt regionalne integracije bila Zajednica neovisnih država (ZND). Osnovan 1993. godine, ZND je regionalna organizacija s devet država članica od 15 bivših sovjetskih republika. To je danas neka vrsta simbolične organizacije koja nominalno koordinira odnose na području ekonomije, trgovine i sigurnosti te saziva multilateralne sastanke vlada i parlamenata zemalja članica. Ukrajina nije čla-

nijedan institucionalni okvir za regionalnu suradnju koji bi odgovarao objema stranama.

Uviđajući da je ZND kao projekt regionalne integracije doživio neuspjeh, Rusi su nekoliko puta pokušali iskoristiti svoj status kulturnog središta kao osnovu integracije. Jedan od tih pokušaja bio je projekt "Ruski svijet", potencijalno uspješna ideja o kulturnoj podlozi za ponovno ujedinjenje. Koncept "Ruskog svijeta" zasnivao se na zazivanju snažnoga kulturnog identiteta Rusa koji žive izvan Rusije u cilju učvršćivanja veza s matičnom zemljom. Politički, ta je inicijativa postala mehanizam neformalne intervencije ruske vlade u unutarnja pitanja susjednih država. Osim toga, Ruska pravoslavna crkva često je povezivana s promicanjem te ideje, a to se u Ukrajini tumači kao sigurnosna opasnost. Zapravo, svaki integracijski pokušaj Rusije – bio on utemeljen na zamislima labave ili snažne integracije – ukrajinske političke elite tumačile su kao urotu usmjerenu ka obnovi ruskog imperija. Svaku zamisao o ponovnom ujedinjenju – bilo ono u interesu Ukrajine ili ne – ukrajinske vođe smatraju nelegitimnom te je stoga odbacuju. Istodobno, ruski kapaciteti za regionalnu integraciju zapravo su vrlo ograničeni. Čak i kavkaski teritoriji na kojima je stanovništvo naklonjeno punoj integraciji ostaju odvojeni od Rusije. Slabost ruskih političkih institucija onemogućuje svaki pokušaj regionalne integracije u Istočnoj Europi. Za to je do neke mjere kriva nesposobnost ruskih političkih elita da uvide potrebe i interese druge strane u pregovorima. Razni su raniji pokušaji integracije propali zbog kobne nesposobnosti ruskih vođa da prepoznaju zajedničke vrijednosti i interese u regiji. Taj slijepi egoizam ruskih elita duboko je ukorijenjen u njihovoj nespremnosti da nove susjede prihvate kao jednake i legitimne partnere.

Nepostojanje konsenzusa o stvaranju međudržavnog saveza Rusije i Ukrajine jedan je u nizu primjera nesposobnosti međusobnog uvažavanja država Istočne Europe. Organske metafore o bratstvu između Ukrajine i Rusije izgubile su se u intrigama političara i lokalnih nacionalista. Posljedično, zamisli o mogućoj integraciji postaju sve nerealističnije, a postupci koji na simboličnoj razini ugrožavaju međusobno priznanje i legitimnost sve su očiti. To je proizvelo svojevrsan paradoks: svaki novi pokušaj integracije Ukrajine i Rusije uzrokuje sve veću dezintegraciju regije. Slabi kapaciteti političkih elita pretvorili su Istočnu Europu u regiju u kojoj novonastale države žive u samonametnutoj izolaciji. Postupno društveno i tehnološko nazadovanje Ukrajine i Rusije čini te zemlje globalno sve nekompetitivnijima i sve otvorenijima za sukobe. Proces društvenog nazadovanja teče usporedno s "ideološkim siromaštvom" koje steže obje zemlje. Prevlast različitih varijanti konzervativizma i iracionalnih kratkovidnih politika u kombinaciji s drugim problemima stvara sve teže uvjete za konstruktivan politički dijalog između Rusije i Ukrajine.

Zaključno želim konstatirati da je pitanje međusobnog priznanja Rusije i Ukrajine kao ravnopravnih partnerica korijen sukoba i kratkovidnih politika u suvremenoj Istočnoj Europi. Njihalo u rusko-ukrajinskim odnosima kreće se između "plinskog rata", s jedne, i "harkovskog sporazuma", s druge strane. Svaki je novi zamah njihala sve radikalniji i opasniji. Mirna evolucija odnosa u Istočnoj Europi ovisi o tome koliko će racionalno i pragmatično Ukrajina i Rusija osmisliti strategije međusobne suradnje. Međusobno priznanje i uvažavanje ravnopravnosti

Krajem 2010. godine 20 posto Ukrajina i 18 posto Rusa podržavalo je zamisao o ponovnom ujedinjenju dviju država

nica ZND-a, ali sudjeluje u njegovu radu. Premda je bila jedna od tri osnivačice ZND-a, Ukrajina nije ratificirala povelju ZND-a, čime je postala stranka u sporazumu s vrlo neobičnim statusom. Odluka Ukrajine da ne ratificira povelju ZND-a temeljila se na sumnji da je on zapravo mehanizam za širenje ruskog utjecaja u regiji. S obzirom na to da ZND nije imao razrađen sustav konsenzusnog donošenja odluka, vodstva više bivših sovjetskih republika smatrala su ga regionalnim projektom pod vodstvom Kremlja. Ukrajinski su političari bili neodlučni glede sudjelovanja u regionalnom savezu koji se zasniva na nejednakoj moći i ovlastima članica. Rusi su pak takvu odluku Ukrajine doživjeli kao još jedan razlog za osporavanje njezine političke legitimnosti. Perspektive političkih elita dviju država u odnosu prema arhitekturi ZND-a bile su različite, a dosad nije pronađen

ostaje nedovršen zadatak tih dviju država, a on je preduvjet stabilnog razvoja cijelog prostora bivšega Sovjetskog Saveza. Kako bi ta regija napredovala, "razvedeni par" Rusija i Ukrajina mora prihvatiti novu političku geografiju regije i stvarno početi živjeti nove političke živote.

Bilješke

- 1 Članak je napisan za "Političke analize". S engleskoga ga je prevela Danijela Dolenec.
- 2 Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, str. 26.
- 3 Bavin, P. (2006). *Otnosheniye k ukraincam i Ukraine*. <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>

- 4 *Obshchenacionalnyi opros na Ukraine*. FOM Ukraina, 11. kolovoza 2006. <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>
- 5 *Obshchenacionalnyi opros na Ukraine*, FOM Ukraina, 11.08. 2006 <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>
- 6 Ukraincy otnosyatsa k Rossii znachitelno luchshe, chem Rossiyane k Ukraine. http://strateger.net/Ukr_i_Rus_-_otnoshenie_drug_k_drugu.
- 7 Ibid. ■